

ПРОБЛЕМА МЕТОДІВ САМООЦІНЮВАННЯ: ЗАУВАГИ ТА МІРКУВАННЯ

Дослідники питань самооцінювання в межах теми психології свідомості – психологи й педагоги єдині в думці про те, що самооцінювання особистості і як феномен, і як акт (дія) мають велике значення для життєдіяльності особистості. Питання самооцінювання розглядали у своїх працях [І.Д.Бех, Р.Вердорбер і К.Вердорбер, І.С.Кон, Д.В.Ольшанський, А.А.Реан, О.Г.Спіркін, В.В.Столін та ін.]. Однак щодо методики здійснення цих актів, то тут думок не густо – переважна більшість дослідників вважають основою, принципом визначення самоцінності такий метод яким є *порівняння*. Ось що про цей метод, втім не зважаючи на нього як на щось важливе і складне, пише А.В. Петровський:

"Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Це найбільш суттєва і найбільш вивчена (тут і далі в цих посиланнях підкреслено нами, -М.Ч.) в психології сторона самоствідомості особистості" [Психологія: Академія, 2006.:362]. І далі: "Сформовані оцінки власного Я є результатом постійного зіставлення того, що особистість спостерігає в собі, з тим, що вона бачить в інших людях"[там само]. "...Іншими словами, особистість орієнтується на деяку референтну групу... У процесі спілкування вона постійно звіряє себе з еталоном"... [:363]..."Оцінка самого себе здійснюється не безпосередньо, а за допомогою еталону, котрий складено з ціннісних орієнтацій, ідеалів особистості" [Петровський, 2006. : 364].

З цими ствердженнями можна погодитися лише певною мірою, оскільки, як свідчать методи суб'єктивного оцінювання, не завжди людина суб'єктивно оцінюючи відособлені від неї речі, але з якими вона взаємодіє, орієнтується лише спираючись на *еталони*, до всього ще й використовуючи виключно методи порівняння, як про те категорично, заявив О.Г.Спіркін: "Зіставлення, порівняння себе з іншими є звичним критерієм самооцінки" [Спіркін :167].

І такі думки щодо оцінювання є непоодинокими. Московський дослідник Д.В. Колесов (відверто марксистської орієнтації, бо ж oprіч посилянь на К.Маркса та хіба що ще В.Маяковського в книзі ні на жодного іншого автора він не посилається!) стверджує, що сформований у складі комплексу "Я" є оцінювальний "механізм" – "механізм оцінювання індивідом себе самого, - який дозволяє "сопоставлять оцениваемое ... черты... и поступать так, чтобы различия эталонного и реального в поведении были минимальными" [Колесов : 455].

Однак не все в них є таким що підлягає перевірці. На нашу думку, припущенню таких не зовсім точних висновків швидше далася взнаки недостатня розробленість питання, - на заваді вочевидь стала та ж сама "наполегливість" марксистів, котрі над усе вимагали від особистості орієнтації на *еталон* комуністичний... і "ній-якого тобі сексу!"..

Все це спонукало нас до проведення компаративного аналізу способів самооцінювання й оцінювання за системою, свого часу названою нами мовленнєво-семантичними оцінювальними рівнями (МСОР) в художньообразних одиницях. Справа в тому, що мовленнєво-семантичне оцінювання суб'єктом реалій, з об'єктами яких суб'єкт вступив у взаємодію, є суто діяльністю свідомості. Таким же різновидом є й самооцінювання, про що сходяться думками всі дослідники явища (Л.С.Рубінштейн, Л.С.Виготський, О.М. Леонтьєв, В.В.Столін та ін.). О.Г.Спіркін, наприклад, про це пише так: "Самосвідомість – не тільки пізнання себе, але й відоме ставлення (курсив О.Г.Спіркіна, -М.Ч.) до себе: до своїх якостей і станів, можливостей, фізичних і духовних сил, себто самооцінка." [Спіркін : 149]. А далі йде те, що він, можливо, і не мав наміру більш глибоко розглядати, чому воно й лишилося нерозкритим: "Правильна самооцінка передбачає критичне ставлення до себе, постійне примірювання своїх можливостей до пред'явлюваних життям вимог, уміння самостійно ставити перед собою здійснювані цілі, строго оцінювати течію своїх думок та їх результати, надавати ретельній перевірці висунуті здогадки (курсив наш, -М.Ч.), вдумливо виважувати всі доводи за і проти, відмовлятися від невинуватих гіпотез і версій! [:149]. Зауважимо, що вже оці – "оцінювати течію своїх думок та їх результати", "надавати ретельній перевірці висунуті здогадки", "виважувати... гіпотези і версії" – не є вповні відповідними до методики оцінювання, котра зводиться лише до порівняння, що її пропонують і він сам, і А.В.Петровський, і Д.В.Колесов і багато ін. Спробуємо показати це на прикладі МСОР.

Однак тут слід зауважити таке: МСОР розроблене нами в межах розкриття природи художньообразної системи, власне в межах теорії художньої літератури. Однак при цьому для витлумачення ряду явищ нам не вдалося уникнути суто психологічної термінології та, власне, й пояснень, які ґрунтуються на психологічних поняттях, на поняттях новітніх відгалужень психологічної науки – психолінгвістики, когнітології. Більш глибоке витлумачення сутності явищ художньообразного творення потверджує плідність такого "збочення" дослідження в сторону психології, оскільки більш точно розкриває природу феномена суб'єктивного оцінювання.

Так, нами, на основі аналізу природи афоризмів, прислів'їв та приказок та інших образних висловлювань з художньої літератури, доведено* (Див також "Лінгводидактика" [:151-195]), що основою, природою художньої образності є оцінювання суб'єктом речей чи процесів, котрі стали об'єктами взаємодії з ним та мають для нього певну життєву важливість, певну значущість. Відтак і критерієм оцінки, є потреба індивіда, зумовлена його духовним станом або ж його Природною програмою життєдіяльності (ППЖЛ) й актуалізована вимогами ситуації, котра також впливає на нього, детермінуючи оцінювання. У свою чергу, усвідомлення суб'єктом своєї взаємодії з об'єктами в будь-якій ситуації має рівневу ієрархічну структуру, котра визначається саме рівнями його свідомості. Нами в результаті аналізу художньообразних висловлювань виділено 4 таких рівнів:

- I-й рівень, - з огляду на аналіз художньої образності, яка є предметом передусім літературознавчим, - автором розробки названий "**ліричним**". З огляду ж на психологічну термінологію – цей рівень є рефлексійним, *розсудкового* визначення змін духовного (й душевного) стану суб'єкта за почуттями, враженнями, викликаними безпосереднім впливом на цього суб'єкта;

- II-й, "**метафоричний**" – рівень встановлення цінності об'єкта для справи, що її виконує суб'єкт, шляхом такої розумової дії як порівняння з певним оцінювальним еталоном, котрий є конвенційно визнаною цінністю;

- III-й, "**метонімічний**" – рівень свідомої перевірки важливості властивої об'єктові риси, шляхом свідомого

випробування тієї властивості у відповідній ситуації, в якій у дії ця властивість проявляє свою відповідність до потреби суб'єкта. Забігаючи наперед, скажемо, що саме тут, за цим методом оцінювання і відбувається оте, зазначене О.Г.Спіркіним "оцінювання течії своїх думок за їх результатами", "піддання ретельній перевірці висунуті здогадки про їх якість" і т. ін.;

- IV-й, "опозиційний" рівень – рівень здатності суб'єкта в певній ситуації *свідомо вибрати* потрібну йому цінність з двох протилежних, взаємовиключних. Це - рівень вищої свідомості, за яким Я суб'єкта стає в позицію "над-Я", стає опредмеченим Я, себто о відчуженим від Я до тієї міри, коли суб'єкт отримує можливість бачити себе певним об'єктом, з яким можна щось (подумки) діяти.

Коротко проаналізуємо самі ХО висловлювання, взяті нами у відповідності з внутрішніми типами:

1. "Ліричні".

Аж за шкуру снігом сипнуло.

Тут маємо словесне відображення відчуття зміни психофізичного стану від дії на суб'єкта якогось зовнішнього об'єкта. Саме цим, - описаним словами – відчуттям і розкривається *значущість* впливу на суб'єкта

Повернути гнів на милість.

Відображено зміну психічного стану, спричинену усвідомленням потреби, виклакані зовнішніми обставинами.

Почнуть робити – аж душа радується, а як сядуть їсти – душа болить.

Тут маємо констатацію враження як певну зміну настрою, душевного стану

Як бачимо, в наведених прикладах ідеться про різні внутрішні стани суб'єкта при одному й тому ж, спільному для всіх випадків, методі оцінювання, в основу якого покладено їх зміни.

2. "Метафоричні".

Товчеться, як Марко по пеклу.

Тут маємо відповідне до розмірковування – "чисте" порівняння, за якого дія з об'єктом не змінює сутності самого об'єкта, а еталон, з яким порівнюється означуваний об'єкт, має певну спільність родового плану.

Був колись оріх, а тепер свистун.

Тут таке ж за змістом, дескриптивно подане, зіставлення характеристик вже не є чистим порівнянням. Швидше воно є уподібненням і за формою, і за змістом, оскільки зіставлювані об'єкти – носії значущості – є різними, неспорідненими.

Скривися, як середина на п'ятницю.

Тут метод оцінювання - навіть не просте порівняння, а опис прикладу чогось подібного. Оскільки ж за таким рівнем визначається значущість об'єкта, шляхом розкриття сутності властивого іншому об'єктові, власне розкриттям іншої якості, до якої уподібнюється означуваний, то його цілком підставно можна віднести до "метафоричного" рівня оцінювання. Тим більше, що члени речення поєднані сполучником "як".

* Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір "Природа і принципи творення художньої образності та концепція мовленнєво-семантичних суб'єктивних рівнів оцінювання" №17650 від 15.08.2006 р.

Зрозуміло, цей метод оцінювання (хоча й з певними застереженнями) можна вважати порівняльним. Але не більше.

3. "Метонімічні".

Аби дружна громада, то врожаю випросять.

Оцінюється особливість риси, притаманної речі, котра виступає тут в ролі оцінюваного об'єкта. Метод оцінювання не є порівняльним оскільки оцінювальним чинником є результат дії з об'єктом у певній ситуації. І результат той зумовлений особливістю об'єкта.

Берись дружно – не буде сутужно.

Висловлено майже ту ж саму думку, але оцінюється тут вже не уречевлений об'єкт, а процес зі своєрідним способом його виконання. Хоча значущість об'єкта, в ролі якого вже виступає процес, - виявляє результат, зумовлений способом виконання цього процесу.

Ведмеда не помітив, бо на зайця задивився.

Тут явна умова (ще точніше – причина), котру ми виділили у різновиді "метонімічного" оцінювання, який можна назвати обставинним внутрішнім типом, оскільки саме обставина зумовлює якість результату перевірки виділеної особливості.

4. "Опозиційні". Щодо оцінювання за цим методом, то тут в оцінці певну роль відіграють і різні протилежні рис одного й того ж об'єкта, і різні протилежні за значенням і значущістю об'єкти, а ще різні оцінки, що їх вибрав суб'єкт. Має значення і сам вибір суб'єктом потрібної йому цінності...

Добра слава лежить, а погана біжить.

Об'єкт оцінювання ("слава") ніби й один і той же, а от тільки позиції ситуативні – є різними: в одному випадку ця слова є доброю, в іншому – поганою. Тож, і цінність їх є різною – то вона ("лежить") стосується одного суб'єкта, то вона "біжить"... від іншого. Те ж саме маємо й у таких пареміях:

"Здоров'я швидко втрачають, та довго назад повертають", "У палиці два кінці: один по мені, другий – по тобі".

Можуть бути й різними об'єкти та цінності ("Риба шукає, де глибше, а чоловік – де ліпше."), однак це не змінює методики оцінювання.

Головним же в цьому способі оцінювання є не порівняння, але встановлення відповідності вибраної суб'єктом цінності до його потреби. І ця відповідність визначається вимогою ситуації.

Щодо встановлення різниці між методом метафоричного і метонімічного оцінювання то його досить ґрунтовно показав Р.Якобсон у статті "Два аспекта мови і два типи афатических порушень" [Якобсон], якого схвилювало таке ставлення до метонімії.

Справді, ось що, до прикладу, написав відомий російський дослідник В.Г. Гак у статті "Метафора в мові": "Метафора є універсальним знаряддям мислення і пізнання світу в усіх сферах діяльності" [та ж книга :13]. Їй тут присвятили свої дослідження М. Блек, А.Вежбицька, Н.Гудмен, Д. Девідсон, Е. Касіерер, Х. Ортега-і-Гассет, А.Річардс, Н. Арутюнова,

С.Вольф, С.Гусев, Е.Лапіня, Н.Кожевнікова, Е.Опа-ріна, Н.В.Телія, А. Шахнарович та ін. відомі зарубіжні вчені; серед вітчизняних не можна не назвати широко відоме світові ім'я українського логіка М.М.Жоля. Загалом же

дослідженню метафори присвячено безліч серйозних творів, а метонімія залишається якщо не поза увагою дослідників, то принаймні їй подеколи приділяється кілька рядків...

Тож не дивно, що першим на захист цього тропу став відомий літературознавець, філолог Роман Якобсон, який досліджував прояв у мовленні різних видів афазій [8 : 110-132]. А оскільки посьогодні слова більш вагомими логічними підставами не сказано, то варто розглянути принаймні висновки з його праці.

На думку вченого, природа мовлення є подвійною, вона передбачає: 1) *відбір* (селекцію) певних мовних одиниць та 2) - їх *комбінування* "в мовні одиниці більш високого ступеня складності. Ці два види операцій існують у кожній людині (принаймні від народження) однаковою мірою представленості, рівнозначно й рівномірно виражено. Лише в дорослому віці буває хтось, з-поза мовленнєвої практики, віддає якомусь із цих видів перевагу. До того ж - лише при творенні текстів, але не в мисленні, при *розумінні* сприйнятої інформації. При цьому, *комбінуванню*, зазначає Якобсон, притаманні відношення суміжності, що вважається основою *метонімічного* творення тексту, з її здатністю до сполучення мовних одиниць у більші цілісності; притаманними є й синтагматичні стосунки, сюжетна оповідь тощо. На переконання дослідника, саме метонімія керує *розумінням* тексту та *творенням* його.

Що ж стосується *селекції*, то їй притаманні: субституція, себто *заміщення* одного терміна іншим, функціонально схожим, подібним; здатність називати предмети, себто вибирати з лексичного запасу відповідні слова – назви; здатність знаходити відповідники до слів-термінів (синонімізація); наявність двох концептосфер, себто коли один термін розуміється в термінах другого... Зрозуміло, селективний тип відбору притаманний *метафорі*.

Отже, метафора і метонімія є рівноцінними художньообразними одиницями. Цю рівноцінність потверджує й практика: за нашими спостереженнями, кількість створених народами світу паремій за метафоричним принципом творення *не перевищує* кількості метонімічних.

Але тут є ще одна засторога. Кожен з цих рівнів чи типів оцінювання має свої скорочені варіанти, котрі ми за їхньою функцією назвали саме *оцінювальними еталонами*. Наведемо приклади, аби показати, про що йде мова.

Отже "*ліричного*" типу оцінювальні еталони такі:

сталі оцінювальні слова щодо стану людини: *добре/погано, гарно, красиво, бридке*, різні епітети.

До них же тяжіють і такі часто-густо згадувані словосполучення, як-то:

"Довести до відчаю",

"З вогню та в полум'я",

"Рвати й метати",

"Хоч стій, хоч падай". І т.ін.

Відриваючися від конкретних об'єктів, відриваючися від ситуацій з-поза їх частой повторюваності та адекватності, в яких породжені були ці оцінки, породжуються й *еталони* оцінювання дійсності чи, іншими словами, – оцінювальні типи, зокрема й у художній літературі.

"*Метафоричного*" типу оцінювальні еталони такі:

гілки влади,

зігнути в три погібелі,

карати горлом,

накрити мокрим рядном,

очна ставка,

спускати шкуру,

тягнути жили тощо.

"*Метонімічного*" кшталту приклади сталих носіїв цінності:

Аж іскри летять. – про те, як саме виконується робота.

Затулити рота.

Міняти шило на швайку (на мило, на мотовило).

З відкритим серцем.

У світ за очі тощо.

Як бачимо, тут наведено сталі оцінки способів виконання дії або її результат.

"*Опозиційного*" кшталту оцінювальні еталони:

Була не була.

З ніг до голови.

І в хвіст, і в гриву.

І нашим, і вашим.

І хочеться і колеться.

Ні сіло ні впало.

Ні се ні те...

Однак тут може бути заперечення: МСОР – то є оцінювання значущості відношення об'єктів до суб'єкта, де об'єкти є відчуженими. Оцінювання ж самого себе відрізняється тим, що тут суб'єкт виступає у двох іпостасях: він оцінює і він же оцінюється, себто об'єкт оцінювання не відчужений, що може змінити й саму методику оцінювання. Так, справді дещо змінюється, але не методика типів оцінювання, а лише порядок проведення процедури, в якій до початку оцінювання суб'єкт мусить "перевести" себе в іншу категорію – *перетворити себе на об'єкт оцінювання...*

Наші дослідження мовленнєвого супроводу серед учнів та студентів виші показує, що така процедура є цілком можливою. Полягає вона в тренінгу об'єктивації свого Я суб'єктом. Основа об'єктивації - філософське розуміння відчуження свого Я-особистість від Я-індивід. Для "ліричного" методу оцінювання в такому разі діалектичному протиставленню підлягає *стан* (допіру це абстрактне поняття) суб'єкта, зафіксований до впливу, до стану зміненого під впливом дії на суб'єкта. Власне – це аналіз того, що спричинило зміну, хоча той "об'єкт" породжений внутрішньо самим же суб'єктом. Не вдаючися до подробиць, оскільки це тема окремих і досліджень, і статті, скажемо, що такими ж діалектичними протиставленнями можуть бути й процедури "метафоричного" (за виокремленням діалектики потреби і цілей виконання справи суб'єктом), "метонімічного" (за визначеннями суперечності між умовою і вимогою ситуації), "опозиційного" оцінювання (за діалектикою відповідності вибраної суб'єктом цінності до вимоги ситуації, власне до потреби життєдіяльності суб'єкта).

Цікаві тренінги щодо цього пропонують також Р. Вердербер [1], Ю.А.Миславський [3], В.М.Ямницький [9] та ін.

На нашу думку, цікавими щодо цього є й зауваження того ж таки О.Г.Спіркіна: "Людина отримує свою визначеність і стає існуючою "для себе" лише через практичне ставлення до речей, чрез спілкування з іншими людьми"... "Моє буття як суб'єкта для мене зумовлене моїм буттям як об'єкта для іншого. *Моє ставлення до себе самого опосередковане ставленням до мене інших*"[:167]. Той майже шлях об'єктивації Я-суб'єкта суб'єктом відмічали й Л.С.Рубінштейн, Л.С.Виготський та ін.

І ще цікава думка О.Г.Спіркіна: "Лише пізніше людина переходить до аналізу своїх власних внутрішніх душевних особливостей. Однак їх оцінка багато чим переломляється крізь призму ставлення до тих вимог, котрі пред'являє до них суспільне життя" [5 : :167-168].

Вочевидь, що чекати, допоки життя не примусить випускника школи чи виші робити такий аналіз, не варто. Адже завдання школи полягає в підготовці людини до самостійного життя самодостатньої особистості.

Як бачимо і можливості такого навчання і певні методики є. Отже особливих засторог щодо потреби включення в мовленнєвий супровід такої техніки, як бачимо, немає.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вердербер Р.* Психология общения. Полный курс / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006. 412 с.
2. *Колесов Д.В.* Оценка (психология и прагматика оценки): учеб. пособие / Д.В. Колесов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2006. – 816 с.
3. *Миславский Ю.А.* Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте / Науч.-исслед. Ин-т общей и педагогической психологии Акад. Пед. Наук СССР – М.: Педагогика, 1991. – 152 с. 4. *Петровский А.В.* Психология: учебник для студ. высш. Учеб. Заведений / А.В.Петровский, М.Г. Ярошевский – 5-е изд. стер. – М.: Издат. центр "Академия", 2006. – 512 с.
5. *Спиркин А.Г.* Сознание и самосознание. – М., 1972. – 303 с.
6. *Черкасов М.П.* Мовленнєва художня образність: природа й можливість навчання її творення/ Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. Одеса : ПНЦ АПН України, 2001. 269 с.
7. *Черкасов М.П.* Метонімічна художня образність: природа і складові // "Наука і освіта". – 2006. – № 5-6. – С. 183-187.
8. *Якобсон Р.* Два аспекта языка и два типа афатических нарушений.// Теория метафоры: Сборник: пер. с англ., фр., нем., и сп., польск. яз./ Вступ. ст. и сост. Н.Д.Арутюновой; Общ. Ред. Н.Д.Арутюновой и М.А.Журиной. – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
9. *Ямницький В.М.* Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент: Монографія. – Одеса: ПНЦ АПН України; СВД Черкасов М.П., 2006. – 362 с.

Подано до редакції 09.09.09

РЕЗЮМЕ

В статті йдеться про своєрідність методик художньообразного оцінювання, яке в сутності своїй є суб'єктивним, та самооцінювання особистістю себе. Аналізуються система мовленнєво-семантичного оцінювання та можливість її застосування для формування самооцінювання учнями, студентами в процесі мовленнєвого супроводу навчання.

Ключові слова: художньообразне оцінювання, самооцінювання, мовленнєво-семантичне оцінювання.

Н.П. Черкасов

ПРОБЛЕМА МЕТОДОВ САМООЦЕНИВАНИЯ: ЗАМЕЧАНИЯ И СООБРАЖЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье речь идет о своеобразности методик художественно-образное оценивание, которое в сущности своей есть субъективным, и самооценивание личностью себя. Анализируются система рече-семантического оценивания и возможность ее применения для формирования самооценивания учениками, студентами в процессе речевого сопровождения обучения.

Ключевые слова: художественно-образное оценивание, самооценивание, рече-семантическое оценивание.

M.P. Cherkasov

THE PROBLEM OF SELF-EVALUATION METHODS: OBSERVATIONS AND REFLECTIONS.

SUMMARY

The article demonstrates originality of methods of artistic imagery evaluation which in its essence is subjective; and personal self-evaluation. It analyzes the system of speech and semantic evaluation and a possibility of its application for students' self-evaluation in the process of speech accompaniment in education.

Keywords: self-evaluation, imagery evaluation, semantic evaluation.
